

САНА ОЛОХ

2021 сыл
Алтынны
1 күнэ
бээтинсэ
№ 60 (11813)

Чурапчы улуунун хаһыата • ХАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • (C) sanaoloh

— УЛУУСКА — БУ КҮННЭРГЭ —

**САХА СИРИН
СУДААРЫСТЫБАННАҤЫН КҮНҮГЭР**

Чурапчыга Саха сириҥ судаарыстыбаннаһын күнүгэр Саха биллиилээх судаарыстыбаннай уонна бэлитиичэскэй диэйтэтэ Иван Николаевич Винокуров бүүһүгэр СӨ Судаарыстыбаннаһын күнүн бэлиэтиир үөрүүлээх чаас буолла. Тэрээһингэ улуус баһылыгын социальнай болпуруостарга солбуйааччы Николай Аммосов, улуус баһылыгын тутуу уонна архитектура болпуруостарыгар солбуйааччы Руслан Васильев, Чурапчы нэһилиэгин баһылыгын солбуйааччы Алексей Бурцев, улуус дьукутааттарын Сэбиэтигэр Яков Оконешинов, Өндөрүскэ Саабын аатынан кыраайы үөрэтэр түмэл дириэктэрэ Юрий Толстоухов, улуус култуураба управлениетин начаалынньыга Дмитрий Попов уонна уопсастыбаннас кыттыыны ылла.

Улуус баһылыгын социальнай болпуруостарга солбуйааччы Николай Иннокентьевич эбэрэ тылыгар СӨ бастагы Бэрэсидьиэнэ Михаил Ефимович Николаев уонна биһир дойдулаахпыт Афанасий Петрович Илларионов суверенитет ылыллыгыгар сүктэн өлөөхтөрүн бэлиэтэтэ. Саха Автономиятын төрүтэстит, өрөспүүбүлүкэбит түмүстүттэр киниэ Иван Винокуров аата Максим Аммосов, Былатыан Ойуунускай, Исидор Барахан аатын кытта тэҥнэ ааттанарыттан олус үөрөрүн, киэн туттарын туһунан эттэ.

Мустубут дьон Иван Винокуров бүүһүгэр өйдөбүннүк веногу уонна бу түгэни үйэтитэн уопсай хаартыскаба түһэн тарҕастылар.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

— ӨРӨСПҮҮБҮЛҮКЭ СОҢУННАРА —

Тулаайах оҕолорго путевка, айан ороскуота төлөнөр

СӨ Бырабытыгыстыбата тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт оҕолор сынньана, чэбдигирэ барар путевкаларын уонна эмтэнэ баралларыгар айаннарын ороскуотун төлөбүрүн бэрээдэгин чолчулаата.

Тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт оҕолор социальнай көмүскэлгэ наадылар буолан, судаарыстыба кинилэргэ ураты болҕомтотун уураар. Урут путевкалары барытын түмэн, кииннээн ыллар эбит буоллахтарына, билигин оҕо бэйэтэ (эпэкиинэ) ылбыт путевкаларын, билиэттэрин төлөбүрүн теннөрөр кыахтаннылар. Эпэкииннэр уонна оҕону иитэр төрөппүттэр социальнай харалта управлениеларыгар тийиэн, сайабылыанна суруйуохтаахтар.

Күнүскү үөрэххэ сүрүн профессиональнай бырагыраамаларга үөрэнэр тулаайах уонна төрөппүт көрүүтэ суох хаалбыт оҕолорго путевка, билиэт төлөбүрэ төлөнөр.

Бу ылыныллыбыт уураах федеральнай сокуонунан көрүлүбүт мизэрлэр дьайыыларын кэнэтэн биэрэр уонна тулаайах, көрүүтэ-истиитэ суох хаалбыт оҕолорго көмөлөһөргө кэдьүүстээх буолуоҕа.

"СО" кэр.

— ТЫА ХАҢААЙЫСТЫБАТА —

Оттоохун балабан ыйын 27 күнүнээби туруга

№	Нэһилиэк	Былаан 2021 с.	Барыл-лааһын	% мизэстэтигэр толорулунна	Оттонно г	бэлэмнэннэ ти	% былаан-тан	Факт моб.бр	%	%	былаан 2020 сыл, туонна	туолла туонна	%
1	Алабар	1717	500	29	560	542	32	200	67	43	1855,0	1291	69,6
2	Бахсы	1673	800	48	875	539	32	552	97	65	1830,0	1332	72,8
3	Болтоно	1634	1100	67	1285	1208	74	622	84	112	1812,0	2154	118,9
4	Болугур	2872	2872	100	2465	3231	113			113	3148,0	2631,5	83,6
5	Кытаанах	1773	1700	96	1580	1772	100			100	1812,0	2478	136,8
6	Арыылаах	1422	1200	84	1169	1226	86			86	1627,0	1717	105,5
7	Мугудай	2321	1300	56	966	917	40	240	89	50	2638,0	2135	80,9
8	Одьулуун	2942	1800	61	1900	1933	66	300	100	76	3277,0	2625	77,1
9	Соловьев	2178	2440	112	1482	2171	100	350	100	116	2617,0	2369	90,5
10	Сылан	4182	1500	36	1834	2289	65	1541	76	92	4580,0	3957	86,4
11	Телэй	1492	500	34	795	664	45	245	163	61	1587,0	1205	75,9
12	Хадаар	1741	1200	69	1210	1321	76	240	59	90	1907,0	1963	102,9
13	Хатылы	1799	1900	106	1450	1165	65	190	68	75	2106,0	2200	104,5
14	Хайахсыт	1524	500	33	695	810	53	558	101	90	1750,0	1540	88,0
15	Хоптобо	3089	1600	52	900	1320	43	980	68	74	3251,0	2701	83,1
16	Чакыр	2077	1500	72	1105	1043	50	533	86	76	2305,0	1725	74,8
17	Чурапчы	1564	800	51	955	979	63	0		63	1755,0	1619	92,3
	Улуус үрдүнэн	36000	23212,0	64	21226,0	23128,8	64	6551,3	82	82	39857,0	35542,5	89,2

Быйыл сайын курааннаан, от ааннаа үүммэккэ, сорох хаһаайыстыбалар мобильнай биригээдэлэри тэринэн, улуус уонна өрөспүүбүлүкэ тас өттүгэр тийиэн оттуурга күһэллиннилэр. Улуустаабы тыа хаһаайыстыбатын управлениетин кылаабынай агронома Марианна Пермякова билиһиннэрбитинэн, улууска оттоохун былаана быйыл 36тыһ. туонна эбит буоллабына, билигин туругунан, мизэстэтигэр 23тыһ. 129 туонна от бэлэмнэннэ. Ону тэҥэ мобильнай биригээдэлэр 8 тыһ. 100 туоннаны оттоохтаахтарын 6 тыһ. 550 туоннаны толордулар. Билигин дабаны икки биригээдэ Амур уобалаһыгар оттуу сылдыар. Тийбэт оту дуоҕабар быһыытынан, Амур уобалаһыттан, Забайкальеттан атылаһаахтара. Ону тэҥэ биригээдэлэр хаһаайыстыбалар Кэбээйи, Бүлүү, Уһуһа Бүлүү, Ньурба, Хаҥалас, Уус Алдан улуустарын кытта дуоҕабар түһэрсэн олороллор.

Оттон Болтоно, Кытаанах, Болугур, Соловьев нэһиликтэрэ былааннарын аһара толорон, үрдүк көрдөрүүнү ситистилэр. Сиилэс угуутунан уонна бурдук үүнэриитинэн дьарыктанар хаһаайыстыбалар былааннарын толордулар.

"СО" кэр.

— ИЛ ДАРХАН НЭДИЭЛЭТЭ —

Айсен Николаев үлэтин сүрүн түгэннэрэ

Балабан ыйын 21 күнүгэр өрөспүүбүлүкэ суһал ыстаабын муньабыр Айсен Николаев улуустар, куорат уокуруктарын баһылыктарыгар быыбар хампаанньата санитарнай-эпидемиологической бары ирдэбиллэри түтүһүн, көхтөөхтүк ытыллыбытыгар махтанна. Роспотребнадзор Саха сиригэр үлэтин үлэтин чакчытынан, санитарнай-эпидемиологической быһыы-майгы судургуута суоҕа, коронавируһунан ыалдыбыт киһи ахсаана элбээн иһэрэ билиэтэ. Ил Дархан чугастаабы икки нэдиэлэҕэ вакцинацияны уонна ревакцинацияны тэтиирдэри, хааччатыр мээрэлэри, ол иһигэр мааскалаах сылдыһыны, социальнай арыты түтүһүнү ирдэһини, иһитиннэр-биллэрэ үлэни ытыгы ыйда. Муньааха тымныан ыалдыы элбэбитинэн, бары үөрэх кыһаларыгар, тэрилтэлэргэ дьон кыраадыһын бэрэбиэркэлэһини, кириилтэн вакцинацияны бизирини күүһүрдэргэ этилиннэ.

Балабан ыйын 21 күнүгэр Ил Дархан 2022 сылга өрөспүүбүлүкэ инвестицияҕа бырагырааматын бырайыагын көрдө. Кэлинни сылларга дойдуну Бэрэсидьиэн Владимир Путин өйөбүлүнэн инвестиция бырагырааматын олоххо киллэригэ киинтэн үбүлээһин улааппытын билиэтэ. Кэлэр сылга 32 млрд солк. көрүлүрэ былааннараныттан, 19 млрд солк. тахсаны федеральнай бюджет, 11 млрд солк. өрөспүүбүлүкэ үбүлүүр. Бырагыраама сүрүн хайыскаларынан социальнай эйгэ, тыа хайыыстыбата, тырааныспар комплексы, инженерной инфраструктура уонна олохтор дьэни түтү чупкайдаммыттар. Маны тэҥэ тулаах оҕолору дьээннэ хааччылар уонна дьону хаарбах дьэнтэн көһөрөр сорок турар. Ураты болҕомто РФ Бэрэсидьиэннн быһаччы сорохторун, өрөспүүбүлүкэ баһылыгын федеральнай киини уонна сайдыы институттарын кытта үлэлииргэ сорохторун толорууга ууруллубут.

Балабан ыйын 22 күнүгэр Айсен Николаев Москваҕа Судаарыстыбаннай сэбиэт Арктика мэдиссиинэтин сайыннарыга оробуочай бөлөбүн муньаабыр кытынна. «Доруобуйа харыстабыла» хайыска хос хамыыһыатын салайааччытын, Магадан уобалаһын губернаторун Сергей Носовы кытары сөбүлэһини быһыытынан тэрэһин «Бэс Чагда» санаторийга ытылынна. Ил Дархан санаторийга өрөмүөн үлэтэ хайдах баран иһэрин биллэстэ. Сынньанар-эмтэнэр дьону кытта кэспэтирлэргэ, киинлэр санаторий үлэтэ түспүбүнүн туһунан билиэтэ. Манны хамсык дьанын кэнниттэн доруобуйаны чөлүгэр түһэригэ идэтигини киллэриэхтэрэ. Муньааха Уһук Илинни федеральнай уокурук 11 эргийэни уонна федеральнай биздэмистибиэлэр бэрэстэбиитэллэрэ Судаарыстыбаннай сэбиэт Уһук Илиннэ доруобуйа

харыстабылын сайдытыгар ытыгар муньаабын болпууостарын тула кэспэтилэр. Балабаныйыгар Уһук Илинни экэнэмиичэскэй форумна дойдуну Бэрэсидьиэн Владимир Путин Судаарыстыбаннай сэбиэт үлэтин «Доруобуйа харыстабыла» хайыскатыгар Уһук Илин олохтоохторун доруобуйатын харыстабылын ураты болҕомтоҕо ыларга, анал хос хамыыһыаны тэрийэргэ элпитэ. Айсен Николаев муньааха Саха сиригэр уопутун, бастын холобурдары билиһиннэрдэ.

Балабан ыйын 24 күнүгэр Айсен Николаев Москваҕа СӨ Бастайааннай бэрэстэбиитэлиститигар СӨ бастагы Бэрэсидьиэн, СӨ Судаарыстыбаннай сөбүһитэ Михаил Николаевтыгын көрүстэ. Саха АССР тэриллэбитэ 100 сыллаах үбүлүүнү көрсө ытыллар тэрэһиннэр тула кэспэтилэр. Өрөспүүбүлүкэ социальнай-экэнэмиичэскэй сайдыытын сорохторун, хайыскаларын көрдүлэр. Чуолаан доруобуйа харыстабылын, тыа хайыыстыбатын, тыааннаах оҕолору өйөөһүн болпууостарын ытыттылар. Ил Дархан Михаил Ефимович инники былааннар тустарынан билиһиннэрдэ.

Балабан ыйын 24 күнүгэр Ил Дархан Айсен Николаев сана талыллыбыт ахсыс ыгырыылаах Судаарыстыбаннай Дуума дьокутааттарын Юрий Григорьевы, Сардаана Аиксентьеваны уонна Федот Тумусовы кытары көрүстэ. Өрөспүүбүлүкэ социальнай-экэнэмиичэскэй сайдыытыгар инники үлэ былааннарын туһунан кэспэтилэр. Ил Дархан дьонун суолталаах бэлитиичэскэй тэрэһин ахсыс ыгырыылаах Судаарыстыбаннай Дуума дьокутааттары талыы быыбарга түмүктэнэн, федеральнай таһымга Саха сиригэр интэриэһин бизс дьокутаат туруулаһыаҕа дьэ билиэтэ.

Балабан ыйын 25 күнүгэр «Биир ныгыл Арасыыһа» ахсыс ыгырыылаах Судаарыстыбаннай Дуума быыбарыгар баартыйа испиһэһинэн Саха сиригэр дьокутааты талар кыагы бизрбитэ. Атын баартыйалар испиһэһинэн дьокутааттары талыыга хас да эргийэни холбообуттара. «Биир ныгыл Арасыыһа» баартыйа быһаарылынан, Саха сирэ баартыйа испиһэһинэн дьокутаат мандаатын ылар буолла. Испиһэһкэ бастагы нүөмэринэн сылдыар Айсен Николаев мандааты Галина Данчиковаҕа бизрэр туһунан быһаары ылынна. Ил Дархан Галина Данчикова Судаарыстыбаннай Дуума сэттис ыгырыытыгар бизс сыл Саха сиригэр олохтоохторун интэриэстэрин федеральнай таһымга көмүскэбитин билиэтэ. Айсен Николаев уонна Галина Данчикова көрсөн, өрөспүүбүлүкэ интэриэһин туруулаһыаҕа инники былааннары кэспэтилэр.

Балабан ыйын 25 күнүгэр Айсен Николаев сенатор, Федерация Сэбиэтин тыа хайыыстыбатын, айылҕаны харыстааһын, аһы-үөлү хааччыы болпууостарыгар кэмитиэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччыта Егор Борисовы кытта көрсүһүүтүгэр ааспыт быыбардар түмүктэрин, өрөспүүбүлүкэ социальнай-экэнэмиичэскэй сайдыытын, көтөр билиэттэри субсидиялааһын болпууостарын ытыттылар. Ил Дархан сенатор, Федерация Сэбиэтин федеративнай түтүлгэ, эргийэһиннэри билиитикэҕэ, олохтоох салайыныыга уонна Хотугу сир дьыалаларыгар кэмитиэтин бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Александр Акимовы кытта ойуур баһаардарын бохсууга туһуламмыт сокуоннары тупсары, өрөспүүбүлүкэ иһигэр самолетынан көтүү, мас тардыһыы устуордун сайыннары, өрөспүүбүлүкэ 100 сылын көрсө ытыллар тэрэһиннэр туһунан кэспэтилэр.

Балабан ыйын 26 күнүгэр Айсен Николаев Дьокускай куорат сиригэр-уотун тупсары болпууостарыгар муньаах ытытты. Кэнники сылларга куорат эйгэтин тупсарыа үлэ барар эрэри, тэтимэ быһаанын, дьаһаллар бэйэ-бэйэлэрин кытта ситимнэрэ суоһун билиэтэ. Билигин Дьокускай баһылыгы Евгений Григорьев ылынар быһаарылар баһыны-майгыны уларытарга туһуламалларын эттэ. Эһиил өрөспүүбүлүкэ төрүтэммитэ 100 сылын, Дьокускай куорат 390 сылын көрсө тупсары үлэтин билигин сабалыыры ыйда. Муньааха куорат «маастар-былаанын», дизайн куодун олоххо киллэрини ытыттылар. Сүрүн болҕомтону Айсен Николаев куорат сиригэр-уотугар көтүлү суох тобуллубут инники сылларга муньууллубут бөү-сыһы хомуйу болпууостарыгар уурда. Куорат санитарнай туруга ураты мөлтөбүн туһунан эттэ. Чуолаан өрүс пурдун уонна көтөр фабрикатын оройуоннарын билиэтэ. Кыстык хаар түһүөр дьэри куораты ыраастыырга сорууда.

Ил Дархан муньааха кыттыбыт дьону бэйэ холобурун көрдөрөн, субуотунуука тахсарга ынырды. Тутатына куорат салалтатын үлэһиттэрэ өрүс пурдун атыгар үөскээбит көтүлү суох сыбаалканы хомуйдулар. Өрөспүүбүлүкэ, министриэтибэлэр салайааччылар уонна суруналыстар көтөр фабрикатын атытты муньууллубут бөү ыраастаатылар. Айсен Николаев инниннэри сылларга элбэх бөх муньууллубут, иһигэр мас кэрибэттэрин кэнниттэн хаалбыт тобохт баһаары үөскэтэр кутталлаахтарын эттэ. Айы харыстабылын министриэтибэлэргэ, куораттаа кэмитиэттигэр ону утары үлэни ытыгарга сорууда. Дархан өрөспүүбүлүкэ олохтоохторун тулаһыгар эйгэ харыстыырга ынырды.

Афанасий НС
Ил Дархан пресс-сэкиртэ

— САЛАЙААЧЧЫ ТЫРЫБЫНАТА —

ВАСИЛИЙ ГУЛЯЕВ: “Былаан хайаан даҕаны туолуохтаах”

СӨ үөрэҕириитин туйгуна Василий Васильевич Гуляев Чурапчытаагы колледжга дириэктэринэн аһаммыта сылы кыайбат кэм ааста. Орто анал үөрэх кыһата ханнаан, Чурапчытаагы аграрнай-техничэскэй хайыскалаах икки баазаанан үлэли олохтор. Өрөспүүбүлүкэҕэ биир биллэр-көстөр, олоххо дьинг туһааннаах идэҕэ устудьуоннары уһуйар үөрэх тэрилтэтинэн биллэр. Быһылы үөрэх дьыла хайдах сааламмытын, үөрэх ханнык көрүнгүнэн ытылларын уонна да атын болпууостар тула салайааччы Василий Васильевич маннык кэспир:

— Үлэ-хамнас этэннэ саалаанна. Улуустаагы суһал ыстаап быһаарытынан, бастагы уонна түмүктүүр үлүс куурустары үрдүтэн үөрэтэ олохтор оттон иккис куурус устудьуоннара ыраактан (дистанционно) үөрэнэ сылдыаллар. Биһиги уопсайа икки

отделениелаах-пыт. Чурапчы нэһилиэгэр Ньидыли түөлбөҕө политехничэскэй хайыскалаах, ол эрэри билигин туругунаан, ол үөрэнэр куорпуспутугар халытаалынай өрөмүөн ытылла сылдыар. Иннэ тынан устудьуоннарбыт бары Одьулуун нэһилиэгэр аграрнай отделение баазагыгар үөрэнэллэр.

Иккис куурустарбыт суох буолан, кабинеттарынан наардаан батардыбыт. Устудьуоннар олохтор дьэһэлэрэ икки нэһилиэгинэн баар. Чурапчы уонна Одьулуун нэһилиэгэтигэр. Оттон билигин Чурапчыга баар оҕолору, преподавателлэри күн аайы “Чурапчы-Одьулуун-Чурапчы” хайысханан автобус таһар. Уматыгынан нормативы быһытынан хааччыллан олохтор, министриэтибэтин кытары ыкса үлэлэһэбит. Онон туох даҕаны харгыһа суох көмөлөһөрүн иһин, түгэнинэн туһунан, министриэтибэтигэр махтанарбыт.

Билигин оҕолору эбии хомуйууга кэспэтип улахан үлэни ытыа олохтор. Эһилибитин курдук, биһиги 11-с уонна 9-с кылаас кэнниттэн оҕолору үөрэххэ ылабыт. Быһыл 250 оҕону былааннамыт мистэҕэ нобуор оҕоруохтаахпыт. Оттон 11-с кылаас кэнниттэн бизс бөлөх итиннэ 9-с кылаас кэнниттэн эмиз бизс бөлөх. Бүгүнгү туругунаан, 11-с кылаас кэнниттэн туттарсан кирибит устудьуоннарбыт туолулар. аҕыах бөлөххө 1-2-лии оҕонон итэбэс, ону толоруохпут дьэ эрэнэбит.

Онуоха “Противопожарная безопасность” дьэни БЕМС линиятигэр үлүс устудьуон үөрэнэ кириэр, онон баалаах оҕо элбэһинэн, былааны таһынан төлөбүрдээх бөлөбү арыан эрэбит.

Оттон 9-с кылаас кэнниттэн оҕолор үөрэххэ кирииллэрэ арыллы да

бытаан собус, манны биһизхэ түөрт бөлөхтүттэн биир эрэ бөлөх туолан олохтор, атын 4 бөлөххө мистэлэр бааллар. Холобур, тууу хайыскатыгар икки бөлөхтөөхтүт. Кэлинни биризмэҕэ сизикэлэри уонна тимир арматуралары баайар испиһэһинэскэ үлүс ыччат сэргээн кириэ сатыыр буолла. Итиннэ оҕолору эбии үөрэххэ ылабыт, итин таһынан штургутур, каменщик буолар идэҕэ ыччаттары эмиз эбии хомуйабыт. Ону таһынан тыа хайыыстыбатын салаатыгар агрономияҕа, үүт бородууксуйатын оҕорон таһаарааччы идэтигэр күн бүгүн эмиз нобуордуубут.

Эһилибитин курдук, тэрилтэбит хааччыллыы өттүнэн үчүгэй. Толору хааччыллылаах уопсай дьэһэлдээхпит, ону таһынан үөрэх икки куорпуһугар босхо вайфай, буфет остолубуой, бибилиэтикэ, ыспартыбынай саала — барыта тигинэчи үлэли турар.

Онон, түгэнинэн туһунан, улууспут уонна өрөспүүбүлүкэбит олохтоохторугар колледж салалтатын, преподавателлэрин, кэспэтип аатыттан “Оҕолоргутун 9-с кылаас кэнниттэн, саарбахтаабакка, биһизхэ үөрэтэ ытыт. Биһиги киинлэри көрүөхтүт-истиэхпит, социальнай өттүнэн хааччылыы да үчүгэй. Сокуонна сурулларынан, тулайаахтар толору хааччыллаллар, итин таһынан кыаммат араҥа күннэҕи аһылыгар анаан өрөспүүбүлүкэ 103 солкуобайы көмө бизрэр, былааннамыт мистэҕэ кирибит оҕолор истипиһэндийэһэн туһаналлар. Онон биһизхэ үөрэнэргэ туох баар усуллубуйа барыта тэриллэн турар дьэ мэкэтиэлибит”.

Саамай кылаабынайа, үөрэтэр идэлэрибт бүгүнгү олоххо быһаччы сыһыаннаахтар. Үөрэхтэрин бүтэрдэхтэринэ, хайдах бабарар үлэ

булар кыахтаналлар дьэ. бэйэ сыаналыыбыт.

Колледж үрдүнэн күн бүгүн, баста куурустан саалаан, устудьуоннарбыт барыларын нобуордаахпыт былаан быһытынан, 600-тэн тах устудьуон үөрэнэ сылдыар буолуохта. Онон былааны толоруохпут дьэ улахан кыах эрэнэбит. Бытырыын оҕол өрөспүүбүлүкэ 28 улуһуттан кэл үөрэммиттэрэ.

Биһиги выпускниктарыбытын мэлдьи кизэн туттабыт. Ол курдук, 1 сыл анараа өттүгэр төрүтэммит баа устуруйалаах аграрнай отделениебы 11 тыһыынча устудьуону араас идэ уһуйан, кизэн аартыкка таһаарда. Бүгү кизэн тутта аатыыбыт — Чурапчытаагы физкултуура уонна спорт үнүстүтү ректорын Иннокентий Готовцев өрөспүүбүлүкэҕэ биллэр-көстөр кулуура дьэһэллэрин, норуодунай артыыстары — Раиса Захарованы, Нина Чигиреваны, о.д.а. тыа хайыыстыбатын бөдөн салайааччылар, улахан испиһэһиттэрэ уордьяннаах суолларда, механизатордар бу үөрэх кыһалыттан үүнэн тахсыбыттар. Оттон политехничэскэй отделениебыт 20 сыл анараа өттүгэр төрүтэммитэ. Бу салааны бүтэрбит оҕолор эмиз билигин өрөспүүбүлүкэ араас мунууктарыгар ону аһан бадэрэһинэй улахан тэрилтэлэргэ, Домодедово курдук улахан аэропорка тийэ үлэли сылдыаллар. Онон выпускниктарыбытын сизэрдэхтэ кизэн туттабыт.

Кылаастык сырдатан туран ыччаттары биһиги кыһабытыгар үөрэнэ кэлэригэр ынырабыт. Туһааннаах идэлэри баһылаан, тус олохтун суолун булуун.

Кэспэтиэ Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

— ДЬЫЛЛАР УОННА ДЬОННОР —

Сэһэнныт, драматург, кыраайы үөрэтээччи

(Суруйааччы, публицист, Михаил Федосеевич Дорбордуурап төрөөбүтэ 115 сылыгар ананар)

Михаил Федосеевич Дорбордуурап 1906 сыллааха балаһан ыйын 25 күнүгэр 2-с Хатылы Болтоно нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Төрөппүттэрэ, ыал хамначыттара — Ньукулай уонна Даарыйа дьадаҥылары бэрт буолан, үс уол, икки кыыс уоллорун ыалларга ииттэрбиттэрэ. Мэхээлэ 1928 сыллааха диэри абатын биригэ төрөөбүт быраатыгар Федосийга иитиллибитэ.

Төһө да ийэ-аба таптаһын, дьоллоох оҕо сааһы билбэтэбин иһин, уолчаан от-мас тизээ сылдьан, түбэһиэх, ырыа ыллыыр идэлээбэ. Оччолорго Болтоноҕо Хоттоох (Ортококов Николай), Куолай Уола (Петров Петр) диэн ааттаах олонхоһуттар, Лев Новгородов, Нестер Монастырев диэн ырыаһыттар, Боскуо Сокольников диэн үчүгэй остуоруйаһыт бааллара. Кинилэри уол батыһа сылдьан истэрэ. Кэлин бэйэтэ бэрт нарын куоластаах ырыаһыт, олонхоһут буолбута.

1924 сыллааха нэһилиэккэ 12-тэн 36-гар диэри саастаах дьону мунньан ликбезкэ үөрэтэ сылдьыбыттар. Мэхээлэ, 18 саастаах уол, онно үс ый үөрэммитэ уонна ыалдьан, уурайан хаалбыта. Онтон ыла, оскуола диэннэ чуһаабаата. Ол да буоллар, талах кымньы харандаастанан, манан хаар кумаабыланан сахалыы син суруксугу буолуох иһин, алпабыттар сотору-сотору уларыттар, элбэх моһолу көрсүбүтэ. Кэлин үөрбөс суоһуттан мугатыйара, нууччалыы билбэттэҥ абатыһара.

1925 сыл күһүнүттэн ааһар балаһан актыбыһа буолан, улахан дьону үөрэтэхпиннэ, ыраас олох иһин охсуһууга, дьэһин хотонтон араарыыга, итэҕэли утары охсуһууга күүһэ тийэрзинэн үлэлээбитэ.

1925-1929 сылларга нэһилиэк Сэбиэтигэр суруксутунан, бэрэссэдээтэли солбуйааччынан үлэлээбитэ. 1929 сыллааха колхуоһу тэрийсэр, бэйэтэ колхуос чилиэтинэн киирсэр. Комсомолга киирэн баран табаарыстыбалары тэрийсэр, сир түктүгэр актыбыһааһын кытта, кулаактары, колхуоһунан тутулу утарааччылары утары охсуһан уоттаах-төлөнөөх тыллары этэрэ.

Саха литературатыгар иккис сүһүөх суруйааччылар — Чабылбан, Таллан Бүрө, Пантелеймон Тулааһынап, Миитэрэй Таас, Даадар, Билинн кэлиилэрин кытары даһаспыттан, Мэхээлэ Дорбордуурап аата эмиз баар буолбута. «Тимир ууһа» диэн бастаах хохомо 1932 сыллааха алтынны 16 күнүгэр «Кыым» хаһыакка тахсыбыта. Онтон ыла кини, хохомноро, фелетоннара, кэпсээннэрэ, очеркалара, «Эдэр бассабыык», «Социализм суола» билинни «Саһа олох», «Кыым» хаһыаттарга «Хотугу сулу» сурунаалга тигиниҥ быһааха, Миша Бабаарыскай диэн аатынан тахсыбыттар.

Оччотооһу кэмгэ «Санитар буолбатах, сахсырба

хорохоото», «Кулаах кутуруга», «Көстүбэт Көстөкүүн», «Моботой, чааһан уонна хаһаан», «Омуннаах Охонноһой» курдук фелетоннара, сытыһыһыс тылларынан суруллубут буолан, ааһааччы дууһатыгар ер кэмгэ умнуллубакка сылдьыбыттарынан уратылаахтар, бэл, кэпсирдэр быраһыраамаһыгар кэрэхсэбиллээх миэстэни ыаллара. Нарын-намчы тыллаах лирическай да хохомнору суруйарга холоноро. «Герой дорборбор», «Балаайа уола», «Тыа», «Улуу ыһыах оонһуута», «Дьоллоох күн тосхойдо» уо.д.а. хохомноро үрдүк патриотическай күүрээһиннээхтэр, ис киирбэх лирическай изииллээхтэр. 1938 сыллааха «Ырыа-хоһом» диэн бастаах кинигэтигэр түмүлэн балаһа элбэх хохомно тахсыбыта. Ааптарыскай экземплэра бэйэтигэр кэлбитэ. Ол эрэри кинигэтэ атыһа тахсыбакка, типография умайбытыгар хас да суруйааччылар кинигэлэрин кытары умайан хаалбыта. Айымньыларыгар Платон Алексеевич Ойуунускай, Амма Аччыгыйа, Күн Дьырибиз, Эрилик Эристин уонна Антон Павлович Чехов сабыдыаллара улахан этэ.

Василий Протопопов-Кулантай Чурапчыга үл салаатын сэбиэдиһэһинэн үлэһии олорон, Михаил Федосеевичтын көмөлөөн, «Кулаах кутуруга» диэн ааттаан, көрдөөх кэмиздыйи суруйан, кулууп сыанатыгар туруорбуттара. Ааптардар иккис оонһообуттара. Михаил Федосеевич Сырбай оруолун бэрт дьийбэттик, тизэхэлээхтик оонһоон дьону сөхтөрбүтэ.

Михаил Федосеевич кэпсэ сылларга «Социализм суола» (Чурапчы оройуона), «Социализм тутууга» (Амма оройуона) уонна «Кыым» хаһыаттар эрдээксийлээригэр үлэлээбитэ. 1932 сыллааха «Кыым» хаһыат эрдээксийэтэ кинини кэрэспэдиэн быһыытынан үлэтин үрдүктүк сыаналаан, колхуосаах суруйааччылар экскурсияларыгар Москвага ыыппыта. Ити үүнэн иһэр суруйааччыга үрдүк чиэс, улахан дьол этэ. Улуу куоракка сылдьан улаханчык өрө көтөбүллэн, айар үлэ алыбыгар күүсэ ылларан эргиллибитэ.

Аҕа дойдуну көмүскүү Улуу сэрии сылларыгар Михаил Федосеевич өстөбү утары охсуһууга бары күүһү түмүргэ ыһыар үс очеркалары, ырыалары, кэпсээннэри баччэттэппитэ. Ол айымньыларыттан бастыһынан «Хотугу хотой», «Улуу тунах оһукайа», «Днепр», «Саллаат суруга» у.д.а. буолаллар.

Саха литературатыгар сэбиэскэй тыа сириг олоһун көрдөрөр айымньылар аһыйахтара. Михаил Федосеевич бу тизмэҕэ ким хайа иннинэ киирсэн көрбүтэ. 1952 сыллааха «Аныгы Ленкууда» диэн сэһэнэ тусла кинигэһин тахсыбыта. Бу сэһэннэ бииһиги тыйыс айылҕалаах сахабыт сиригэр курааны утары охсуһуу, үрдүк үүнүүнү ыһыы болтуруоһа көтөбүллэр.

Сэһэн ааптара 1955 сыллааха колхуоһунан тизмэҕэ суруйааччылар Бүтүн Сойуустаабы сүбэ мунньахтарыгар Москвага дэлэҕэтинэн баран кыттыбыта. Онно сылдьан, Валентин Овечкин, Семен Бабаевскай, Полина Николаева курдук уус-уран тыл маастардарын көрсүбүтэ, билсипитэ.

Михаил Федосеевич айар үлэтин улахан ситиһиитин тусла кинигэһин баччэттэнэн тахсыбыт «Александр Сергеев» диэн сэһэнэ буолар. Бу өрөспүүбүлүкэтээҕи куонкуруска биирбэрби биризмийэни ылбыт айымньыга революция иннинээҕи Саха сиригэр кылааскабай охсуһуу туһунан кэпсэһэр. 1957 сыллааха суруйааччы

гражданскай сэрии эпизодтарын көрдөрөр, сорохторо төттөрү кэмиздыйлэри саралыы тардар кыра кэмиздээх уонна кэпсэһи түмэн, «Үс моһол» диэн кинигэни таһаартарбыта. Манаа үгэ-номох, эбэлээх кулуу-хаады, сытыы тыллар олус табыгастаахтык туттуллубуттара. Ити кинигэтэн «Кытыастар кыымнар» диэн обургу кинигэни 1987 сыллааха баччэттэппитэ.

Михаил Дорбордуурап «Аймаһан» трагедията 1958 сылтан саҕалаан, саха драматическай тыйаатырыгар 150-тан таһа төгүл туруоруллубута ааптар улахан ситиһиитэ этэ. Трагедияга саҕа күүстээх уобарастар айыллыбыттар. Буудан уобараһыгар кырдык-сымьа, сырдык-хараҥа хабырыһыллара ордук диригинник, долгутуулаахтык бэриллэллэр.

Саха норуотун уобараһа сырдыкка тардыһар Беҕе Маарыйанан бэриллэр. Бу трагедия уус-уран да, сценическай да, идеянай тосхол да өттүнэн биир бастын айымньы.

Михаил Федосеевич драматург быһыытынан өссө үүнэр кыахтааҕа, элбэх былааннааҕа. «Айа эстиитэ» диэн пьесаны суруйбута, «Айталын Куо» диэн драматическай олонхону суруйан испитэ. Суруйааччы уус-уран айымньылары, холобур, «Үс моһол», «Ленин дуоба», «Кыыллы араспаанна», «Тэллэй уонна сардааналар», «Мунньах» у.д.а. нууччалыы тылга тылбаастаммыттар. Кини нэһилиэстибэтэ баай-ханаҥа да ырытыллыбатах, өссө баччээк биллибэтэх айымньылар эмиз бааллара. Михаил Федосеевич эдэр талааннар үүнэн тахсалларыгар олус кыһаллара. Чурапчыга оччотооһу үлэлээбит литературнай куруһуонка сылдьара, хаһыат иһинэн таһаарар листокка, илиинэн таһаарар сурунаалларга өрүү кыттар. Саҕа кинигэ табыстаһына, ааптардаабыр ордук үөрэр-көтөр. Литератураны, искусствонны олус умсугуян таптыһа, кинини эмиз көтүппэтэ. Кыраайы үөрэтээччи быһыытынан саха былыргы умнуллубут, эдэр ыңчат кулааһынан да истибэтэх мусукаальнай инструменнарын үйэтитиһигэ кини элбэх өнөлөөх. Чурапчы ханык эр нэһилиэститэн табыы уонна дьаһаҕай күпсүүрү булларан, онон салайтаран эскиһи оҥорбута. Табык уонна саха былыргы, кырымпаһарын эскизирин сөбүлээн, инструменнар оҥорулланнар бэстибэллээргэ туттуллубуттара.

Михаил Федосеевич 1952-1961 сылларга Чурапчы кыраайы үөрэтэр мусуойгар дириэктэринэн үлэлээбитэ. Мусуойу олус тупсарбыта, экспонатынан байылпыта. Онно үлэлээбит үлэтэ-хамнаһа Национальнай киин архыып 1482 №-дээх пуондатыгар 1-кы уопуһунан, 63-с дьаһаланан харалла сытар.

Михаил Дорбордуурап литература бары жанрыгар: поэзияга, драмаҕа, кэмиздыйыһа, үлэлэргэ, очеркаҕа, олонхоҕо, фелетонна, оҕолорго аналлаах айымньыларга таһаарылаахтык үлэлээбитэ, барыларыгар кырата суох нэһилиэстибэтин хаалларбыта. Онон кинини норуоттан тахсыбыт улахан талааннаах суруйааччы диэн ааттаахтарын ааттыыллар.

Таһаарылаахтык айыах, үлэлиэх талааннаах суруйааччы Михаил Дорбордуурап 1961 сыллааха, 55 сааһыгар ыалдьан өлбүтэ. Кини хатыламмат айымньылары саха литературата сайдарыгар дьолун суолу-иһи хаалларбыттар, күн бүгүнгэ диэри суруйааччы аатын ааттаа тураллар.

— САҢА КИНИГЭ —

УЧУОНАЙ. СУРУНАЛЫЫС. КИРИИТИК.

Балаһан ыйын 28 күнүгэр улуусттаабы киин библиэтиһкэ философия наукатын хандьыдаата, норуоттар икки ардыларынааҕы Наукалар академияларын академига, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэтириитин туйгуна, Араассыйа философия уопсастыбатын, Араассыйа Суруналыстарын сойууһун, «Саха сириг литературэтэрэ» ассоциация чилиэһэ, Сэбиэскэй сойуус маршала Георгий Константинович Жуков мэтээлин хаһаайына, 1978-1979 сылларга социалистическай куоталаһы кыайылааҕа, Чурапчытаабы физкултуура уонна улуустт физкультуура уонна спортт Судаарыстыбаннай үнүстүүтүн доцена, кыраайы үөрэтээччи, хохомноһут Егор Гаврильевич Винкуров икки кинигэтин — «Олох диэн — охсуһуу» монографияһы, Семен Тулааһынап айымньыларын «Саһа күүлэ» хомуйан таһаартарбыт буолан диэн кинигэтин сүрэхтэниитэ буолан ааста. Чурапчы улууһун баһылыгын социальнай болтуруостарга уонна бэйэни салайыныыга солбуйааччы бэйэни Инокентьевич Аммосов Николай Инокентьевич 70 сааһынан, Егор Гаврильевич физкултуура уонна Чурапчытаабы физкултуура уонна спортт үнүстүүтүгэр устуоруйа, политология, социология, философия, наука устуоруйата курдук уустук предметтэри устудьуоннарга үөрэтэн

дириг билиини биэрбитин, ону тэнэ Чурапчы суруйааччыларын сырдытыга, үйэтитиһигэ үлэлэрин сыаналаан, «Чурапчы улууһу сайдытыгар кылаатын иһин» III-с истизэһиннээх бэлгэһин, оттон Үнүстүүт үөрэх чааһыгар проректора Евгений Васильевич Коржин Егор Гаврильевич үнүстүүкэ доцент быһыытынан үлэтин сыаналаан, «Профессиональнай үөрэтээһин сайдытыгар кылаатын иһин» бэлгэһин туттарда. Уонтан таһа сыл гуманитарнай кафедраҕа биригэ үлэлээбит учуонай Сэбиэтин сэкирэтээрэ Любовь Константиновна Адамова Егор Гаврильевичи эбэрдэлээн туран, үрүн көмүс уруучуканы бэлэх туттарда.

Үнүстүүт профсойууһун кэмизитин бэрэссэдээтэлэ Виктория Робертовна Копылова Егор Гаврильевич аҕалыы өрүү истин сыһыаныгар, сүбэтигэр аматыгар махтанан туран, сэмэй бэлэһин туттарда. Дьаһал ZOOM нөҕө ыһытыллыбытынан, бири дойдубулааҕа, Таатта улууһун баһылыгын социальнай болтуруостарга солбуйааччы Изабелла Александровна Сивцева иһирэх эбэрдэтин тизэртэ. Кини XX-с үйэни XXI-с үйэни кытары ситимнииргэ үлэлиир. Ыңчат өйүн-санаатын сайыннарага туһалаах монографиялары, научнай ыстатыйалары тигини быһааха таһаарара олус суолталаах диэн этиитэ

оруннаах. Чурапчытаабы киинизмит библиотечнай ситим дириэктэрэ Вера Аполлоновна Платонова кини библиэтиһкэ ааһар саалатыгар 2016 сыллааха хомуйан оҥорбут Макар Хара «Талыппыт айымньылары» кинигэтин, «Макар Хара — Улуу Кыайыы ырыаһыта» монографиятын, 2020 сыллааха «П. П. Федоров — Сомоҕо олоҕо уонна айар үлэтэ», «Тумарча — Геолог. Суруйааччы. Уопсастыбаннык» монографияларын сүрэхтэтиппит. Кини библиэтиһкэ бастын ааһааччыта, сүбэһитэ буолар диэн туран, кыраайы үөрэтээччигэ туһалаах кинигэлэри бэлэх уунна. СӨ Суруналыстарын сойууһун Чурапчытаабы салаатын салайааччыта Наталья Гаврильевна Захарова, ССРС култууратын туйгуна, кыраайы үөрэтээччи Валентина Дмитриевна Пинигина истин ис хохомноох эбэрдэ суруктарын тэнэ сэмэй бэлэхтэрин туттардылар. Одьулуун нэһилиэтин дьаһалтата нэһилиэк летоһиһин кинигэтин бэлэхтэтиллэр.

Егор Гаврильевич хохомнорун библиэтиһкэ үлэһиттэрэ олус изииллээхтик аабыллары, эдэр айар-суруйар талааннаах Аман Винокуров истин ырыаларынан тэрээһини кизгэттиллэр, сэргэхситтиллэр.

Балаһаны бэлэмнээтэ Марфа КУЗЬМИНА, Улуустаабы киин библиэтиһкэ ааһааччыны кытта үлэлиир отдел сэбиэдиһсэйэ.

— ИЙРЭХ ТЫЛЫНАН —

ДЭГИТТЭР ТАЛААННААХ БУОЙУН

Алексей Дмитриевич 1921 сыллаахха Чуралчы оройуонугар Болтоно нэһилиэгэр балабан ыйын 15 күнүгэр төрөөбүтэ. Абата Дмитрий Алексеевич Картузов, ийэтэ Анна Степановна Литвинцева — дьадаһы ыал этилэрэ. Алексей 1936 сыллаахха Болтоно Арыылаах начаалынай, салгыы Чуралчы сэттэ кылаастаах оскулатыгар ШКМ-на үөрэнэн бүтэрбитэ. 1939 сыллаахха Чуралчытаагы култуура отделыгар худуоһунньугунан маннайгы үлэтин сабалаабыта. 1942 сыллаахха военруктар куурустарыгар үөрэнэн, Одылуун оскулатыгар военругунан үлэлээбитэ.

1943 сыллаахха бэс ыйыгар убайынаан Николайдын биир дьизттэн иоккэ буолан, армияга ынырыллан барбытара. Кини Монголиянан, Маньчжуриянан сулууспалаан, японскай милитаристары утары сэриигэ 278-с аналлаах батальонна снайпер-наводчыгынан сылдьыбыта. «Бойобуой үгүөлэрин иһин», «Японияны кыайыи иһин», «Аба дойду сэриитигэр килбизиннээх үлэтин иһин» мэтээллэринэн набаарадаламмыта. 1946 сыл сайыныгар ахтылбанаах алааһыгар кыайыи кынаттанан эргиллибитэ.

Сэрииттэн кэлэн баран, Тааттаттан төрүттээх Татьяна Михайловна Белинаны кэргэн ылбыта. 1947 сыллаахха Таатта оройуонугар култуура дьизитигэр худуоһунньуктаабыта. 1949 сылтан 1952 сылга дизри Чуралчыга худуоһунньугунан уонна чаһы маастарынан үлэлээбитэ.

1953 сыл Дьоккуускайдаагы киномеханиктар училищеларыгар быраатынаан Егор Прокопьевич Картузовтыын үөрэнэн, киномеханик идэтин баһылаабытара. Кэлин Алексей Дмитриевич киноаппаратураны өрөмүөннүүр маастардар куурустарын бүтэрбитэ. Нэһиликтэринэн көһө сылдьан, киноустановкаларга киинэ аппарааттарын өрөмүөннүүрү. Хатылы нэһилиэгэр өр сыл киномеханигынан үлэлээбитэ. Киинэ эйгэтигэр

Хас нэһилиэк аайы энтузиаст дьон нэһиликтэрин туһунан хомуйан хаалларбыт ахтыылар, докумуоннара, хаартыскалара билинни кэмнэ туғунан да кэмнэмэт сыаналаах матырыяаллар. Биир оннук киһинэн Аба дойду Улуу сэриитин кыттыылааба, үлэ, успуорт бэтэрээнэ, кыраайы үөрэтээччи, дэгиттэр талааннаах уус Алексей Дмитриевич Картузов буолар. Кини быйыл төрөөбүтэ 100 сылын туолла.

барыта 25 сыл үлэлээбитэ. Бастын киномеханик, маастар быһыытынан кэлэктипкэ улаханньык ытыктанара, кинофикация үлэтиир кэмигэр өр сыл устата профсоюз бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Оройуон маннайгы киномеханиктарыттан биирдэстэрэ, СССР кинематографиятын туйгуна, Коммунистическай үлэ удаарынньыга.

Кини кыраайы үөрэтиигэ сүдү кылааты киллэрбит улахан өлөөх. Чуралчы оройуонуттан Аба дойду сэриитин толоруугар охтубут 550 буйуун мэтириэтин үйэтиппитэ. Бэйэтэ сүүрэн-көтөн, дьонун чуолкайдаан, хаартыскалары хомуйбута. Тьа сиригэр оччолорго, хаартыска дэлэйэ илик кэмигэр, сорохтор төрүт да түспэт буолуохтарын сөп. Араас мөлөх хаартыскалары переснимоктаан

М.Ф.Добордуурап Чуралчы мусуойугар дириэктэринэн үлэтиир кэмигэр ыкса сибээстээхтик үлэлээбитэ. Бэс ыйын 16 күнүгэр 1951с. лингвист-учуонай С.А. Новгородов дьонун балабанын уруһуйдаан мусуойга бэлэтхэн турар. Бэс ыйын 16 күнүгэр 60-с сылларга Хатылы кыраайы үөрэтэр мусуойугар кыыллар, көтөрдөр чуучуларын онорон туттарбыта. Улахан икки тайах экспоната ити мусуойга өр кэмнэ турбутун дьон ахтар. 1965 — 1966 сылларга 3 оболуох ийэ бэдэри өлөрөн, чуучула онорон, оройуон мусуойугар суон тииккэ опорор гына онорон туруорбута.

Ону таһынан атын да нэһиликтэргэ сэрии бэтэрээнэрин, нэһилиэк туруу үлэһиттерин уруһуйдалаабыт түгүннэрин Чакырга, Хадаарга,

баран, бэйэтэ эбии уруһуйдаан, хаартыскага түһэрэн, дьон мэтириэтин онороро. Билэр дьонун өйүттэн онорон тиздибитэ, бу — олус улахан сыралаах үлэ.

Ити курдук онортоон, Мырылаба, Хатылыга, Болтонобо нэһиликтэр кулууптарыгар анал истизиндэлэри онортообута. Онон Аба дойду сэриитигэр баран, өлбүт буйуттар мөрсүөннэрин үйэтиитигэ, тыыннаах эргиллэн кэлбит саллааттары булууга үгүс сыратын бизрэн туран үлэлээбитэ. Оройуонна революционнай Албан Аат кулуубун актыыбынай чилиэнэ этэ.

Кини нэһилиэк, улуус мусуойдарын тэрийиигэ, экспонатын ханатыыга үгүс сыратын бизрбитэ. Суруйааччы

Кытаанахха, Бахсыга уо.д.а. аҕам саастаах дьон ахтан-санаан ааһаллар.

Улуу Кыайыи 75 сылын көрсө өр сыл олорбут, киномеханигынан үлэлээбит сиригэр Хатылы нэһилиэгин мусуойугар А.Д. Картузов аналлаах "Буйууннар мөссүөннэрин үйэтиппитэ" истизиндэ оноруллан турар. Манна кини түһэрбит хаартыскаларын, олорон көрдөрөр матырыяаллары, тутта сылдьыбыт малларын көрүөххэ сөп.

Кини төрүттэрэ удьуор уус дьобурдаах дьон этилэрэ. Алексей Дмитриевич айылбаттан дэгиттэр талааннаах: худуоһунньук бастына, чаһы онороччу, муоһунан, маһынан, тимириинэн тугу да иннибэккэ онороро. Тизхинькэбэ олус сыстабаһа,

бэйэтэ толкуйдаан аэро-сыарбаны, водоплазнай кестүүмү онортолуу сылдьыбыта. Айылбаттан бэриллибит байанайдаах бүпчүт.

Алексей Дмитриевич — успуорт бэтэрээнэ. 1940 с. өрөспүүбүлүкэбэ хайыһардьыттар бастагы улахан күрэхтэһиилэригэр биһиги улуустан Алексей Картузов 10 км дистанцияга военизированный кросска кыттан, II-с разряд нуорматын толорбута. Оччолорго бу саамай улахан көрдөрүү этэ. 1940 с. өрөспүүбүлүкэбэ 10 кес сиргэ хайыһарынан сүүрүүгэ, 1952 с. үбүлүйдээх ыспартакыйаадаба бэлисэпизтинэн тэбии көрүнгэр 5 кескө өрөспүүбүлүкэбэ рекорд олохтообута, 25 км. дистанцияга призердаабыта, 1970 с. Субуруускай аатынан солхуос бэтэрээннэрин отолоругар хайыһарынан 5 км сүүрүүгэ бастаабыта. Успуорт киинэхэ олобун аргыһа этэ. Алексей Дмитриевич кэргэниннэн 53 сыл биригэ опорбуттара. Кинилэр олохторун оболоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ салгыыллар.

Алексей Дмитриевич Картузов «Аба дойду сэриитин II-с истизинэ» уордьан кавалера, «Бойобуой үгүөлэрин иһин», «Японияны кыайыи иһин», «1941-1945 сылларга Аба дойду сэриитигэр килбизиннээх үлэтин иһин», Г.К.Жуков, Монголия Норуодунай Өрөспүүбүлүкэтэ уо.д.а. үбүлүйдээх мэтээллэрдээх, «ССРС кинематографиятын туйгуна» бэлэз хаһаайына.

Кини аатын үйэтиитигэ ыытыллыбыт үлэлэр:

- 2005 с. Болтоно нэһилиэгэр А.Д. Картузов опорбут уулуссатыгар кини аата индэрлибитэ.

- 2006 с. оскуола оболоругар бэлисэпизтинэн күрэхтэһии ыытыллар. Бу күрэхтэһии бэтэрээннэр сэйизтэрэ, олохтоох дьаалта, оскуола уонна кини оболоро тэрийэн ыыталлар.

- 2015 с. кини чизигэр Болтоно-Хатылы-Чуралчы маршрутунан велопробека улахан кылаас уолаттара айанныыллар.

- 2007 сылтан Н.Д.Субуруускай аатынан Болтоно орто оскуолатын бүтэрэр успуорка ситиһиилээх бастын үөрэнээччигэ А.Д. Картузов оболоро истипизиндизини аныыллар.

- Улуу Кыайыи үбүлүйдэригэр "Саһарбыт хаартыска сэйэнэ", "Удьуор утум салбанар" нэһилиэккэ, улууска быыстапкалар тэриллбиттэрэ.

- "Үөрүү" эбии үөрэхтэһин киһин тэрийиитинэн 2020с. улуустаабы, 2021с. өрөспүүбүлүкэтээби оболорго аналлаах "Буйуун мэтириэтэ" урулуй куонкуруһа ыытылынна.

- Хатылы нэһилиэгин мусуойугар «Буйууннар мөссүөннэрин үйэтиппитэ» истизиндэ кини тутта сылдьыбыт маллара, хаартыскалара докумуоннара бааллар.

Любовь ПЕРМЯКОВА,
А.Д. Картузов кыһа.

— БОЛБΟΥН! —

“Мейн Кониг” пуонда үлэтэ салбанар

Биллэрин курдук, биһиги, Чуралчы улууһа, ат успуордугар кэлинни сылларга инники кирбиигэ табыстыбыт. Ол курдук, хамаанданан күрэхтэһиилэргэ “Манчаары оонньууларыгар” субуруччу — 2013с. Чуралчыга, 2017с. Үөһэ Бүлүүгэ, 2021с. Горнайга, ону таһынан 2019с. Аммаба Тьа сириин оонньууларыгар бастаабыппыт.

2013с.т. бастын сүүрүктүт Мейн Кониг сахалыы — Мин Хоруолум Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дархан бириһин үс төгүл (2017, 2019, 2021сс.) кыайыылаабынан, икки төгүл (2018, 2020сс.) үгүс миэстэни ылан уо.д.а. кыайыылары ситиһэн, өрөспүүбүлүкэ биир да сүүрүгэ ситиһэ илик юрбиитин ылпа.

Ол иһин элбэх дьон этии киллэриитинэн, “Мейн Кониг” дизн 7 киһи састааптаах пуонда тэриллбитэ.

1. Н.А. Аржаков — бэрэссэдээтэл, “Чуралчы”

ТХПК дириэктэрэ;

2. Ю.П. Посельский — бэрэссэдээтэли солбуйааччы, улуустаабы үөрэх салалтатын начаалынньыга;

3. М.Н. Макарова — кассир, улуустаабы тьа хаһаайыстыбатын салалтатын исписэлиһэ;

4. А.Р. Неустроев — успуорт управлениетин исписэлиһэ;

5. С.Е. Захаров — ат успуордун фаната, Хоптобо нэһилиэгэ;

6. С.Е. Ноговицын — ат успуордун фаната, Сылан нэһилиэгэ;

7. И.П. Пономарев — реклама, пенсионер.

Пуонда сыала: Аатырар сүүрүк Мейн Кониг аатын үйэтиитин, киинэхэ пааматынньыгы туруоруу, киһини солбуйар сана сүүрүк аты атылаһыы, бэйэтин салгыи иитэн, олохтоох сүүрүк удьуордары таһаарыы.

Ол эрэри бу сорука кыра уларыһылар кириэх курдук буоллупар. Ол курдук, Хоруолу быйылгыттан сүүрдэн тохторго дизн буолбута да, быйыл балабан ыйын 11 күнүгэр Бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлин бириһигэр 3200м. эрэллээхтик кыайан, өссө да кыахтаабын көрдөрөн, салгыи эрэли үөскэттэ. Онон эһиилги сүүрүүлэргэ кытыннарар санаа үөскүүр. Онон быйылгы сылы баттаһа, сана сүүрүгү атылаһар былаан тохтуур буолла. Улахан тьа баһаардарынан уонна бу быыбардарынан, үбү хомуйуу эмиз тардылынна.

Ол эрэри сүүрүн сорукар уларыһаттар. Арай хайа да түбэлтэтигэр Хоруолу олохтоох сүүрүктэри тэниитигэ туһанар буоллаха, маннайгы учаратынан, сана эбии конюшняны тутуу эбэтэр уруккуну кэнэтэр соруқ турар.

Күндү улууспут олохтоохторо! Саха омук биир төрүт оонньуута Чуралчыбыт аатын үрдүктүк ааттаппыт ат успуорда сайдарыгар “Мейн Кониг” пуондаба актыыбынайдык кыттарыгыгар ынырабыт.

Пуонда Сүбэтэ.

ОБОБО АНАММЫТ ОЛОХ

Национальнай
оскуолалары сангардан
сайыннары сабаламмыт
кэмигэр, 1992 с. Бэра
учаастагар оскуола-саад
айыллыбыта. Үөрэхтээһин
өрө көтөбүллүбүт кэмигэр,
тыа сириҥ айебүлэ буолбүт
оскуола-саад иитэр-үөрэтэр
үлэтэ сабаланыабыттан,
кырачааннары көрбүт-истиби
Матрена Михайловна Сивцева
иитээччинэн бэриниилээхтик
үлэлиир. 1996 сыллаахха
оҕолоро алын сүһүбү
бүтэрэн, нэһилиэк киинигэр
Сыланна көһөн, «Сулусчаан»
оҕо саадыгар иитээччинэн үлэлээбитэ.
Үлэлиир кэмигэр «Оҕону айылҕаны кытта
алтыһынарар ситим» бырагырааманан,
оҕо саад үлэтигэр холбоһон, ситимнээхтик
үлэлиир. Иитиллээччилэрэ дакылааттарга
кыттан үгүстүк биирлээх ииттээт.

2008 сылтан Бэрэ оскуола-саадыгар төннөн кэлэн үлэтин салбаабыта. «Обьёб» хоһоону үөрэтии» дигэн соруук туруорунан үлэлиир. Үлэтин түмүгүнэн НПК-ларга кытара, оболоро хоһоон аарыытын куонкуруһугар ситиһиилээхтик кытталлар. 2015 сылтан «Развитие мелкой моторики рук у детей дошкольного возраста посредством настольных игр» тизмэни талан үлэтин сабаабыта. Бу үлэтинэн научнай-практической кэмпириэнсийэлэргэ

кыттыбыта, улууска,
өрсүлүүбүлүкүбэ үлэтин
уолута тарбаммыта, ыстатыа
бөчөттүгүнэн ван дойдутаабы
хомууруннуука кирибитэ.

Матрена Михайловна тулалыйр дыно, терептүтүрз ытыктыыллар, 2009 с. профсойуус кэмितिэтин бэрэссэдээтэлинэн талыллан уунуук үлэлээтэ, бииргэ үлэиир кэлэктиибин үлэһиттэрин кыһалбаларын үллэстэн, биир сүбэнэн көмөнү тарыйсан үлэлээн кэллэ. Профсойуус актыыба кэлэктиибэ түмэн, нэһилиэккэ ытыллар бары дыһалларга үлэһиттэр көхтөөх кыттыыны ыалларын ситиһэр.

Үрдүүд категориалаах илтэччи М.М. Сивцева ер сылларга оскуола иннинзэри үөрэхтээһинтэ үгүс суобастаах үлэтэ сыаналанан, СӨ үөрэбириитин туйгуна, «СӨ оскуола иннинзэри үөрэхтээһин сайдытыгар кылаатын иһин» балиэлэринэн наараадаламмыта. Кинизхэ өссө үгүс ситиһиилэри багарарыт.

Мargarита ОКОНЕШНИКОВА,
үерэх салалтатын уопсай
үөрэхтээһин уонна методическай
хааччийыы отделын кытаабынай
испэсэлиинэ.

ОБО-ЫЧЧАТ ЧЭГИЭН БУОЛАРЫН ТУНУГАР

Физкультурна үчүүталын
идэтин Павел Дмитриевич
Собакин Дьокуускайдаабы
1 №-дээх педучилищеза
ылбыта, 2009 с. Чураалчы
физкультурна уонна успуорка
нүстүүтүнбүтэрбит. Төрөвбүт
ойдуугар Мырылаа
физкультурна үчүүталынан
дэтин сабалаабыта, 2014
ыттан С.А. Новгородов
аатынан Чураалчы орто
осколотыгар үлэлиир.

Учуулал үерэнзэччилэр
орубуйаларын
арыстааһынна уонна
бөрөтүүгэ туһааннаах
этин быспаккаыйтар. Кини физ
рэтии бырагыраа
рэх стандартарыгар
лиини, сатабылы уонна
рэнзэччилэрэиэр инээр.

Оболору кытта биір тылы булан,
үрэнэр үөрүйүзү инэригиз ордук болжомт
лар, ситиһиңиз сирдиір үөрэтии араас
ымаларын, сирізэстибэлэрин туһанар.
руоктар үөрэнээччи үөрэби ылынар,
нэриэһин тардар ғына, лоп курдук
ириэмэтин тутуһан ытыллаллар. Үлэтигэр
ананы, сонуну киллэрэр дыһонортон
иридэстэрэ буолар. Бэйэни сайыннары
лэнэн үөрэтии ыймаларын хото туһанар.

Үерэнзэччилэр үгүстэрэ нормативтары туттараллар, предмети себулүүлэрэ Павел Дмитриевич үлэтин үтүө өрүтүнүн элчлэр. Кини үерэппит оҕолоро ГТО форматын туттаран кыһыл көмүс, үрүн көмүс уонна боруонса мэтээллэрин ыаллар. Үлэтин ахсын үерэнзэччилэрэ улууустаабы, регионнаабы уонна түмүктүүр физкультурна гимназиаларыгар, усулуот күрэхтэригэр, конкурстарыгар кытталлар. Араас олимпиаах ыспартакыйадаларга, сүүрүүтэ, станаба оҕолоро ситиһилэммиттэрэ. Бүдүк көрдөрүүгэ дьулуһарга үерэтэр дэбиллээх учуутал төрөппүттэри кытта тымнээх үлэни ыттар. Миша Соловьев, Айаана Батарина, Аня Собакина, Борис Троев, Костя Макаров үгүс күрэхтэргэ Саха элчигэр бастын көрдөрүүнү ситиспиттэрэ. Айаана Батарина маастар нуорматын өлөрбүтэ, аан дойдутаабы турнирга ыстаабыта.

Физиктуура олимпиадатыгар улууска кыайылыабы, 8 призеры, регионга 1 кыайылыабы, 4 призеры бэлэмнээтэ. Ассыйыба Андрей Романов Саха сирин кэмүсхэн призер буолбута.

Урдуку категориялаар учуутал
алзэбит сылларын тухары бэйэтин
этин маастарыстыбатын куурустарга
на идэ куонкурустарыгар үрдэтинэр.
Дмитриевич Арассыйага

2018 с. ытыллыбыт «Мастер педагогического труда по учебным и внеучебным формам физкультурно-оздоровительной и спортивной работы» куонкурс Саха сиригэ ытыллыбыт методический турнир мистэстэспитэ.

Байзтин уюлугун 2018 с. өрөспүүбүлүкэтээди кууруска, сэмизээр, научнай-практической кэмпириэнсийэ «Модернизация урока физической культуры с использованием национальных кылаатынан, Арасыйтатаады Саха сиригээди түһүмээсэр учууталларыгар аһафас н, К.К. Пермяковка аһафас кэмпириэнсийэтигэр аһафас кыттыгыта. 2020 тические элементы и их 8-с кылаастарга физкультуура гун былаан-кэниспизгэ, национальные прыжки» уруогун технологической нээтэммиттэрэ.

Бэйэтинэн холобур буолан, үөрэх үлэһиттарин күрэхтэһиилэригэр, улуус уонна өрөспүүбүлүкэ күрэхтэригэр ситиһиилээхтик кыттар, национальнай ыстаныйаларга успуорт маастарын нуорматын 1993 с. толорбута, Мамааыры оонньууларын, волейбол, сүүрүү күрэхтэрин кыйыылааҕа, призера, Оскуола профсоюзунун көхтөөх кыттааччыта, Чурапчы улуунун национальнай ыстаныйаларга федерациятын, волейболга бэтэрээннэр, остуол оонньууларын (хабылык, хаамыска) сүүмүрдэммит хамаандаларын чилиэнэ.

СӨ физиктэй культуураа уонна
успуорка туйгуна, РФ иитиигэ уонна
үөрэтиигэ Бочуоттаах үлэхитэ П.Д. Собакин
үүнэр көлүөнэни иитиигэ кыһамнылаах
уонна тахсыылаах үлэтэ үгүс махтап
суруктарынан, бочуотунай грамоталарынан
бэлиэтэммитэ, «Чурапчы улуутун бастын
тириэньэрэ-2015», «Чурапчы улуутун
бастын физкультурна учуутала-2017» ааттар
ингэриллбиттэр. 2019 с. Үөрэх сапаттата
олохтообут Бочуот кинигэтигэр киирбитэ.

Одоо-нэгдүгээр сарын 1-н өдөр тус бүлгийн тунгавар ситийнхнийлэхтэйх үлэний сүлдээр кэглээгэбтүгэр айымнылаах үлэни багарабыт.

Владимир ДЬЯКОНОВ,
С.А. Новгородов аатын Чуралчы
орто оскулатын профкомун
бэрэссэдэштэлэ.

ЭБЭРДЭЛИИБИТ!

Ухуулаан бары үлэһиттэрин, оскуола учууталларын уонна ытыктабыллаах бэтэрээннэрбитин анал идэлээх күннэр үүмүмүттэринэн, иттихтик-истиһирик эбэрдэллэбит! Өбүгэ үтүө үгэһин аныгы тэтиһинээх олоһу кытта ситимниир оҕо-ыччат сайдар зыгатын тэрийэр, билиһини иһэрэр айымньылаах үлэбитин, үөрэхтээһиннэ киллэрэр кылааккытын сыаналаан туран, чэгиэн туруктанан, кытаанах санааланан, үүнүүнэн суолланан, сайдыһанан аартыктанан, үлэбит, олоххут үөрүүнэн толору, дьоллоох чабылхай күннэринэн баай буоллун дээн үтүө баҕа санаабытын тигэрдэбит!

Чурапчыны иккис дойду огостон, С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатыгар үтүүнүк физика учууталынан үлэпээн, үгүс обону үөрэлпит СӨ үтүөлүк учууталын, норуот үөрэдириштин тубаанун, күндү бэтэрээмитин **Александра Сергеевна Яковлеваны** 75 сааһын туолбутунан 35эрдепибит!

ТЭТТИК СОНУННАР

Улуус бары оскуопаларыгар Чуралчы колхуостарын Хоту көтөрүү 79 сылыгар анаммыт кылаас чаастара ытылгыннылар, үөрэнззччилэр, педагогтар «Өйдөбүннүүк чүмэни» онлайн-акцияба кытыннылар.

Арассыйаҕа сүүрүү күнүгэр улуус бары оскуолаларыттан 640 кыттааччылаах «Кросс наций-2021» тэрилиннэ.

Уөрэнээччилэр Арассыйатаагыр хамсааһыннарын Саха сиригээри салаатын маннайгы «Шеф в школе» бырайыагар кыайан Алабар оскуолатын 11-с кылааһын уөрэнээччитэ Веса Сокольников балабан ыйын 27 күнүттэн алтыннык 18 күнүгэр диэри «Океан» лаабырга сыйныына барда.

**«Чурапчы улуһун учууталлара»
КИНИГЭ СИЭРИЙЭТЭ САБАЛАННА**

Балабан ыйынаабы
үөрэх үлэһиттэрин сүбэ
мунһабын чэрчитинэн
«Айылгы» НАДЬ
сыанатыгар, куйаар
ситимин нөнүө «Чэгиэн
кэкил туһугар» диэн сана
кинигэ сүрэхтэннэ. Кинигэ
ааптара – успуорт уонна
үөрэбириин бэтэрээнэ,
РФ физкултуураба уонна
успуорка туйгуна, СӨ
үөрэбириитин туйгуна
Виктор Семенович
Дьяконов. Сана кинигэ
үөрэх сапалтатын
началынныга
Ю.П. Посельский,
үөрэх үлэһиттэрин
улуустаабы кэмитиэттин
бэрэссэдэитэлэ Е.И.
Давыдов өйөбүллэринэн
“Сайдам” кинигэ
кыһатыгар 300
ахсаанынан бэчээттэнэн
табыста. Кинигэ
матэрийалын
хомуйууга бачааки

бэлэмнээнийнээ С.В. Тобохов, П.В.Егорова, С.С.Артемов, М.С. Артемова, И.П. Лукин күүс-хөмө буоллулар.

Кинигэ ис хоёоноо Чурапчы улуунугар 50-с сүллартан сабалаан үлэлзэбт үс келүөнэ физкултуура учууталларын сырдатар. Кинигэ сүрүн чааһа түөрт түһүмэххэ арахсар: «Сырдык ааттарыгар сүгүрүйэн» түһүмэххэ 14 бастагы келүөнэ идэтийбит физкултуура учууталларын тустарынан ахтыылар; «Аба келүөнэ алгыһынан» 30 орто келүөнэ учууталлар; билигин үлэли сүлдээр 11 учуутал «Үйэлзэх утум салбанар» түһүмэххэ киирдилэр; «Үөрэх, сайдыы, кизэн тутуу» түһүмэххэ үөрэх сапаттатын исписэлиистэрин тустарынан кинигэ.

Бу «Чураглчы улууһун учууталлара» кинигэ сизрийэтигэр бастабы кинигэ буолар, салгыы сыллата араас предмет учууталларын ааттарын, үлэлэрин-хамнастарын үйэтитэр кинигэлэр тахсан иһиэхтэрэ диин эрэнебит.

Бу үерүүлэх тэрзэшиннэ «Чурагчы улууһа (оройуона)» МТ баһылыгын бэйэни сайайыныга уонна социальнай боппууостарга солбуйааччы Н.И. Аммосов, улуус дьокутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ А.А. Захаров, норуот дьокутаата, п.н.д. М.Д.Гуляев, үөрэх салалтатын начаалынньыга Ю.П. Посельской эбэрдэ тылы эттилэр, маны тэнэ, биир идэлэхтэрбит, успуорт бэтарээннэрэ, Виктор Семенович үөлээннэхтэрэ, добооторо, үөрэппит оболоро, уола Николай Викторович киһигэ тахсыбытынан эбэрдалээн туран, бэйэлэрин ахтыыларын, баба санааларын тизэтилэр.

Учууталлар тустарынан кинигэ сизрийэтигэр бастакы хардыыны онорбут кинигэ ааптарыгар Виктор Семенович Дьяконова ерсылларга муспут матырыйаала кинигэ буолан, түмүллэн тахсыбытынан, өссө төгүл эбэрдэбитин, дириң махталбытын тизэрдэбит!

Иван ЛУКИН,
үөрэх салалтатын иити уонна эбии үөрэхтээһин
отделын исписэлиһэ

Сынхварыны бэлэмнээтилэр Мария АРТЕМЬЕВА, Анна ЗАХАРОВА.

Кэргэнэ, оёолоро, аёата, балтылара.

